

Zlatko GABRIJELČIČ * *

Herman UŠAJ **

Ivan KODRIČ ***

Anka POŽENEL ****

Mirjam GORKIČ *****

Nada OSMUK *****

VIPAVSKA DOLINA VČERAJ, DANES, JUTRI

POVZETEK

Vipavska dolina je v novi državi Sloveniji na območju ene najlepših rek Evrope, reke Soče, ki si ga delita Slovenija in Italija, reka Vipava pa se v Sočo izliva v njenem spodnjem toku že na ozemlju Republike Italije.

V začetku osemdesetih let so se v dolini na meji z Evropsko skupnostjo odvijale obsežne aktivnosti usposabljanja kmetijskih zemljišč za intenzivno kmetijsko proizvodnjo.

Glavnina akcije, ki bi v normalnih razmerah zahtevala 15 do 20 let načrtnega, interdisciplinarnega dela, je bila izvedena v 3 do 5 letih.

Zaradi omejenih sredstev in limitov porabe ni bilo v tej fazi možno opraviti vsega predvidenega in potrebnega za optimalno ureditev prostora in zaščito okolja.

Prav zato in pa tudi zaradi prekratkih, politično postavljenih rokov izvajanja, je bila nezavestno narejena precejšnja škoda na kmetijskih zemljiščih in naravni dediščini, ki se pa s časom postopoma popravlja.

Določene škode na kulturni dediščini pa ni več moč popraviti.

Učinki procesa postopnega popravljanja in optimizacije sistema bodo mnogo učinkovitejši če bomo uspeli doseči ustrezno osveščanje in posluh za usklajene in okolju prijazne rešitve uporabnikov, izvajalcev in upravljalcev sistema.

Predvsem pa želimo biti odmevni do služb in državnih institucij, ki so ob izvajanju del v ozadju dogajanje le spremljale brez konstruktivnega doprinosa, sklicujoč se na pristojnosti.

Danes te službe učinke najraje preslišijo, negativnim posledicam pa pomembnost nesorazmerno povečujejo in dramtizirajo, kar je tudi imelo za posledico sprejetje zakona o moratoriju na izvajanje melioracij, ki je ravno tako škodljiv kot politično usmerjane, terminsko prenapete in zato lahko tudi neizogibno premalo pretehtane aktivnosti.

* Zlatko GABRIJELČIČ dipl.ing.gradb.- Vodnogospodarsko podjetje Soča p.o. Nova Gorica, Kromberk, Industrijska, ** Herman UŠAJ dipl. oec. P.S. Kmetijstvo Vipava d.o.o., Šempeter pri Gorici, Cesta Goriške Fronte 11, *** Ivan KODRIČ dipl.ing. kmetijstva.-Kmetijsko veterinarski zavod, Nova Gorica, Kromberk, Pri Hrastu, **** Anka POŽENEL dipl.ing. kmetijstva - Kmetijsko veterinarski zavod, Nova Gorica, Kromberk, Pri Hrastu, ***** Mirjam GORKIČ dipl.biolog - Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Nova Gorica, Delpinova 16, ***** Nada OSMUK dipl.arheolog. - Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Nova Gorica, Delpinova 16, Primož BANOVEC dipl.ing.gradb - Univerza v Ljubljani, FAGG, Hidrotehnični odsek, Prevod z redakcijo v angleški jezik za Mednarodno delavnico ICID v Ljubljani

U V O D

Želja po osamosvojitvi je v slovenskem človeku tlela več stoletij, da se je lahko v devetdesetih letih z nastankom nove države Slovenije tudi uresničila.

Vendar samostojnost, predvsem gospodarska, ne more biti suverena brez neodvisnosti v pogledu zagotavljanja zadostnih in kvalitetnih virov prehrane.

Tega se je vodstvo republike Slovenije močno zavedalo in je že v šestdesetih letih spodbudilo nastavitve in izvajanje zelenega plana usposabljanja kmetijskih zemljišč za intenzivno kmetijsko proizvodnjo z uvajanjem miselnosti prilagajanja svetovnim merilom pridelovanja hrane in zniževanjem proizvodnih stroškov, ki so v tej mali alpski deželi sredi Evrope zaradi konfiguracije terena in s tem povezanim težavnim pridelovanjem ter zelo raznolikih hidroloških razmer, ki učinkujejo na stabilnost proizvodnje, relativno visoki.

Tako je v okviru teh prizadevanj v sedemdesetih letih tudi dozorela ideja pospešitve aktivnosti za ureditev Vipavske doline kot vrta Slovenije, z do takrat pretežno ekstenzivno in zato drago kmetijsko proizvodnjo, v večji zaključeni kmetijski kompleks.

Po analizi možnosti bi le - ta bil lahko velikostnega reda 16.000 ha v dolinskem delu z možnostjo razširitve do maksimalno možnih tudi 20.000 ha urejenih kmetijskih zemljišč, vključujoč tudi strmejša obrobja doline reke Vipave in pritokov, ki ima sicer vodozbirno površino ca 75.000 ha.

Takoj je že možno oceniti, da takšne izkoriščenosti prostora ni možno doseči brez večjih kompromisov in seveda žal tudi posledic na razmere v okolju.

Za prvo fazo je bilo zato odločeno, da pristopimo k sistematičnemu urejanju ca 9.000 ha za kmetijsko proizvodnjo najprimernejših zemljišč ali ca 60 % možnosti.

Posamezna urejevalna dela so finansirali finanserji

Vodno gospodarstvo	- ureditev osnovne odvodnje ureditev reke Vipave izgradnja akumulacij	48 % investicij
Odbor za melioracije ter bančni krediti	- kmetijske melioracije komasacije namakalni sistemi	52 % investicij

Program, ki je po pridobitvi izkušenj na do takrat delno že urejenih ca 1.000 ha je stekel v letu 1982 in predvidel skupna vlaganja velikostnega reda ca 50 milijonov ECU, od tega ca 40 % v obdobju do konca leta 1985.

PREDVIDENI EKONOMSKI UČINKI UREJENIH ZEMLJIŠČ

Predhodne analize za globalni investicijski program so pokazale zelo ugodne rezultate, saj je bilo možno oceniti primerjalno povečanje proizvodne možnosti predvidoma na novo urejenih kmetijskih zemljišč za faktor do 4.25, ob upoštevanju proizvodnje pred izvedbo melioracij.

Z nadaljnjim urejanjem z uvedbo tudi namakanja na tako urejenih zemljiščih pa naj bi se faktor mestoma povečal celo na 7, 65.

S tem naj bi globalni doprinos na novo urejenih zemljišč v kmetijski proizvodnji povečal letno za ca 15 milijonov ECU kar naj bi pomenilo ca 30 % takratnega letnega bruto domačega proizvoda občin Ajdovščina in Nova Gorica, ki v ekonomiji nove države nadalje pomenijo ca 4 % delež.

Istočasno bi letno pričakovano povečanje vrednosti proizvodnje pomenilo v končni fazi nekaj nad 30 % celokupnih investicijskih vlaganj v vodno in kmetijsko gospodarstvo za intenzivno kmetijsko proizvodnjo v Vipavski dolini kar nadalje pomeni, da bi se investicijska vlaganja s postopnim povečevanjem proizvodnje povrnila že v 10 do 15 letih in za vzdrževanje in optimizacijo sistema tako ne bi smelo biti finančnih ovir.

KOLIČINSKI IN KAKOVOSTNI POKAZATELJI PROIZVODNJE

1. Stanje pred melioracijo

Pred melioracijo je bila pridelava poljščin omejena na posamezne površine, kjer so bila dovolj globoka in odcedna tla, da ni bilo neposredne nevarnosti poplav ali suše. Njivske površine posameznih lastnikov so bile obdane s travniki na poplavnih in valovitih terenih ter s pasovi drevja in grmovja na najslabših tleh.

Pridelovanje žit, krompirja in koruze je bilo večinoma za samooskrbo, le del pridelovanja vrtnin na Goriškem je bil tudi tržno usmerjen. Kmetje so se poleg rastlinske pridelave ukvarjali tudi z živinorejo, ki je bila vir hlevskega gnoja za vinograde in njivske površine.

Njive, ki so bile na manj ugodnih terenih, so bile spomladi velikokrat poplavljen ali pa so bile poleti podvržene suši.

Glavni omejevalni dejavnik za povečanje pridelave pa je bila **velika razdrobljenost obdelovalne zemlje** in oddaljenost njiv od gospodarstev.

Na njivah so največ pridelovali koroza za zrnje, sledil je krompir ter koroza za silažo. Pšenica in ječmen sta se pridelovala le na 137 ha. Trženja s pridelki praktično ni bilo.

Tabela 1. : Njivske površine in posejane površine po poljščinah v hektarjih in indeks povečanja za leti 1981 in 1990 za občini Ajdovščina in Nova Gorica skupaj

Leto	Njive in vrtovi		Pšenica		Ječmen		Koroza za zrnje		Koroza za silažo		Krompir	
	ha	indeks	ha	indeks	ha	indeks	ha	indeks	ha	indeks	ha	indeks
1981	4729	100	89	100	48	100	1503	100	281	100	934	100
1990	6601	139	719	808	159	331	2535	169	665	236	818	87

Vir : Statistični podatki po Občinah Slovenije

2. Stanje po melioraciji

Načrtovanje in izvedba melioracijskih del je bila marsikje površna in brez upoštevanja mnenj kmetov, kot odličnih poznavalcev posameznih mikrolokacij. Danes se to dejstvo odraža v neizenačenosti tal, zastajanju vode na nekaterih poljinah in v škodi, ki jo povzroča burja.

Zastajanje vode v depresijah na poljinah na težkih ilovnato glinastih tleh, kljub drenažnemu sistemu zahteva oranje na zlog in napenjanje površine z vmesnimi jarki za odvodnjo.

Pri premikih zemlje in urejevanju vodotokov je prišlo ponekod do velike neizenačenosti poljin. Različne globine ornice in kvalitete zemlje se še danes kažejo v neizenačeni rasti posevkov. Na takih poljinah bi morali po izvedbi melioracijskih del posejati deteljno - travne mešanice, ki bi s svojim koreninskim sistemom obogatile tla s humusom in izboljšale strukturo tal.

Setev koruze na ta zemljišča ne izboljšuje stanja tal, ampak ga zaradi pomanjkanja organske snovi v tleh le slabša in siromaši.

Posek večine vmesnih drevesnih in grmovnih pasov je odprl pot burji, ki povzroča na odprtih terenih (Lokavec, Vipava, Osek, Ajševica) pozimi odnašanje zemlje in v rastni dobi poškodbe listov, lom stebel in osipanje plodov. Z bolj preišljenim načrtovanjem bi del drevesnih pasov lahko pustili rasti kot vetrobranske pasove, del pa bi morali takoj nanovo posaditi z avtohtonimi drevesnimi in grmovnimi vrstami.

3. Zaključek

Ureditev zemljišč dopolnjena s komasacijami in arondacijami je zmanjšala razdrobljenost površin in s tem povečala ekonomičnost pridelave. Dostop do poljin je lažji, prav tako obdelovanje. Povečala se je tržnost pridelave poljščin, predvsem pri pšenici in krompirju (glej Tabelo 1.).

Upadanje živinoreje v zadnjih letih vpliva na kolobar, ker ni potrebe po setvi krmnih rastlin. Ozek kolobar vpliva na slabšanje strukture tal, kar povečuje tudi vpliv suše.

Za intenziviranje rastlinske pridelave (vrtnine, sadje, poljščine) bo potrebno tudi v Gornje Vipavski dolini zgraditi ustrezno akumulacijo z zajetjem za namakalni sistem, ki je potreben tudi na tem delu doline.

Visoke temperature in za to območje značilni tudi močni vetrovi, ki spremljajo spremembo deževnega vremena vsako poletje izsušujejo zemljo in zmanjšujejo pridelek tako, da nadaljnega razvoja ekonomsko podprtega kmetijstva brez namakanja tu ni moč pričakovati.

STROŠKI PROIZVODNJE

Vipavska dolina je že od nekdaj slovela kot intenzivna kmetijska krajina. Tudi danes je to še lahko, vendar tako kot so se spremenili pogoji pri proizvodnji n.pr. tekstila ali česa drugega, tudi kmetijska proizvodnja ostaja samo, če se pogoji pridelave prilagodijo v skladu z novo tehnologijo pridelave

Govorimo še vedno o nekem obsegu obdelovalnih površin v prejšnjih desetletjih, dejansko obdelanih pa je bilo vse manj. Vedno pogosteje so bile obdelane le površine, ki so omogočale strojno obdelavo in ki so zagotavljale konkurenčne

donose. Tako se je postopoma zoževal obdelovalni pas, vse ostalo pa se je opuščalo in divje zaraščalo.

Da bi vsaj deloma zaustavili ta proces, je bilo nekaj kompleksov melioriranih, kar so pred tem razvita gospodarstva že izvedla. Najprej so potekale melioracije v smislu hidromelioracij - osuševanja zemljišč, tem pa naj bi sledil projekt namakanja.

Samo osuševanje je imelo poleg vsega prizvok politične akcije. To ne bi bilo posebej narobe, če ne bi pomenilo, da je ob strokovnih podlagah (projekti za izvedbo so obsegali tudi projekt krajinske ureditve) ne glede na projekt po planu Republiškega odbora za melioracije v prvi etapi odpadel del investicije, ki je presegal tako imenovani limit. Tako so odpadle kvalitetnejše izravnave zemljišč in seveda programi krajinske ureditve.

Ob današnjih ugotovitvah in naraščanju gospodarske moči Države pa zato ne pomeni, **da mora ostati stanje takšno kot je in izvedenemu v nedogled oporekati, temveč je potrebno le vzeti iz arhivov izdelano dokumentacijo, realizacijo pa planirati in nadaljevati tam, kjer je bila prekinjena** zaradi postavljenih limitov, pri tem pa seveda kar se le da vključiti sodobnejše poglede urejanja in varovanja okolja, ki so se tu razvili ravno zaradi te enkratne akcije.

Sami učinki melioracij so za določene komplekse izraženi z mnogokratniki. To je predvsem rezultat dejstva, da je po melioracijah prešel večji del travnih površin v njivske površine, kar pomeni veliko prestrukturiranje, v vrednejšo proizvodnjo. Rezultati so zato skoraj neprimerljivo ugodni. Padec staleža živinoreje pa ni toliko rezultat zmanjšanja travnih površin na teh kompleksih (saj se je po izvedenih melioracijah pričelo z intenzivno silažo koruze), kot pa posledica zarasti, ki po obronkih hribov prodira vedno dlje v dolino.

To vse utrjuje in potrjuje ugotovitve, da bi bil danes brez izvedbe melioracij v dolini položaj kmetijstva katastrofalen.

Tudi ni brez osnove ugotovitev, kako teren obravnava danes ta poseg, ki je poleg tehničnih melioracij zadeval tudi spremembe na lastniškem področju.

Zaradi novo oblikovanih poljin so namreč bile nujne tudi komasacije (novi jarki, nove poti). Ta dela pa so bila sprejeta z mnogo več odpora.

Ljudje so običajno tudi čustveno vezani na določeno tradicionalno družinsko posest. Pre tem pa velja podobna ugotovitev kot za melioracije.

Predvsem lastniki zemljišč, ki so tudi kmetijski proizvajalci, jo sprejemajo kot racionalni ukrep, nujni poseg za izboljšavo proizvodnosti zemljišč.

Upirajo pa se in oporekajo obema ukrepoma tisti lastniki, ki jim zemlja ne pomeni proizvodnega sredstva, temveč imajo zemljo za lastnino nad neko vrednostjo " za vsaki slučaj ".

Podobne ugotovitve oziroma še bolj izrazite pa veljajo za namakanje.

Kmetijstvo je gospodarska dejavnost in kot taka lahko ostane, če ji to omogočajo ekonomski učinki. Vse, kar se ekonomsko ne izide tudi v kmetijski proizvodnji, kmalu odpade. Zato se ni čuditi, da je vse manj obdelovalnih površin. Tudi niso vse kmetijske panoge enako ekonomične. Na drobno posestnih kmetijah lahko preživi le pridelovalec z intenzivno proizvodnjo kot je sadjarstvo, zelenjadarstvo ali

vinogradništvo. Tako za sadjarstvo kot zelenjadarstvo pa tudi intenzivno poljedelstvo, je na Vipavskem izključujoč pogoj namakanje.

Zato za samo namakanje ni vprašanje ali ga izvesti ali ne. Vprašanje je, ali s kmetijstvom nadaljevati, ali ga pa ukiniti. Od tod naprej se tako postavlja novo vprašanje, kje kmetijstvo razvijati in kje ga z namakanjem intenzivirati in s tem racionalizirati.

Zato so tudi irelevantni indeksi rasti proizvodnje po namakanju ob dejstvu, da je obstoj kmetijstva z izvajanjem namakanja pogojen.

Brez namakanja je v dolini možna samo še ekstenzivna živinoreja, ob dejstvu, da je celo tam, kjer so pogoji boljši in produktivnost večja, njen rezultat rentabilnosti vprašljiv.

Glede na to tudi opažamo, da se vrši intenzivna sadjarska obnova le na površinah, ki jim je namakanje zagotovljeno. Ta proces ni tako hiter kot je bil pri spreminjanju zamočvirjenih travnikov po osuševanju v njive, ker je vezan na mnogo večja vlaganja v trajne nasade in namakalno opremo.

Pri tem je namreč potrebno tudi poudariti, da se poleg namakanja na delu sadjarskih površin kjer je to potrebno, z isto opremo vrši tudi protislanska zaščita kar seveda utemeljenost namakanja še povečuje.

Morda bi kazalo kot nadaljnji ukrep optimizacije kroga proizvodnje še nekaj postoriti na organizaciji trženja. Do sedaj to ni bilo potrebno, saj se je zlasti sadje zelo dobro prodajalo, tržne viške pa je odkupila predelovalna industrija.

Z rastjo obsega pridelave pa bo morala zaživeti določena oblika nove organiziranosti.

To razmišljanje zaključujemo z ogotovitvijo, da kmetijskega pridelovalca danes lahko obdržimo kot takega le, če ima za gospodarjenje pogoje, ki mu zagotavljajo današnji življenski ravni v Državi primerno življenje. Zaščititi ga ni mogoče samo z ustavitvijo konkurence na državni meji, temveč mu je potrebno približati konkurenčne pogoje pridelave.

Vse drugo je v tržno naravnani družbi le brezpredmetno govorjenje.

DOSEŽENI KAKOVOSTNI IN EKONOMSKI UČINKI NA UREJENIH ZEMLJIŠČIH

Desetletno obdobje po izvedbi je lahko ustrezno za izvedbo določene bilance in prevere globalnega doseganja pričakovanih koristi.

Na tej stopnji razvoja agrokompleksa v Vipavski dolini nam tako po dosedanjih izkušnjah na zemljiščih kjer je bilo uvedeno namakanje analize kažejo ca 30 do 100 % kakovostnejšo pridelavo.

V količinskem pogledu pa zasledujemo nasledne rezultate

- sadjarstvo	80 - 110 %	višjo proizvodnjo
- vrtnarstvo	80 - 110 %	višjo proizvodnjo
- poljedelstvo	30 %	višjo proizvodnjo

PROBLEMI PRI IZVAJANJU MELIORACIJ IN KOMASACIJ V VIPAVSKI DOLINI

Za nekatera polja v Vipavski dolini so kmetijski pridelovalci izražali željo po hidromelioracijah že veliko prej preden se je pričelo govoriti o velikopoteznem projektu melioracij v dolini.

Zaradi razdrobljene posesti je bilo praktično onemogočeno vzdrževanje starih melioracijskih sistemov in površine so postajale vedno bolj mokre. Zaradi tega so se začele pojavljati zahteve po urejanju zemljišč za sodobno in produktivnejšo kmetijsko pridelavo.

Probleme, ki so ta dela spremljali lahko razdelimo v več skupin, večina pa jih izhaja iz časovno zelo omejenega izvajanja hidromelioracij.

- Slabo pripravljene in preiščene projekti, ki se velikokrat niso ujemale s stanjem v naravi. Med izvajanjem del je bilo velikokrat potrebno spreminjati projektno dokumentacijo, kar je povzročalo dodatne stroške. Zelo slabo in skromno so bila ocenjena potrebna dela pri planiranju in izravnavi površin.

- Ponekod je prihajalo do slabe koordinacije med urejanjem vodotokov in izvajanjem hidromelioracij. Iztoki nekaterih drenažnih cevi so bili pri naknadnem urejanju vodotokov uničeni.

- Krčitev izvedbe nekaterih načrtovanih del.

Zaradi želje, da bi uredili čimveč površin s čimmanjšimi sredstvi je prišlo na nekaterih poljih do krčitve števila drenov na polovico in do polaganja drenaže brez predvidenega gramoznega filtra. S tem je bila močno prizadeta kakovost melioracij ter zato tudi rodovitnost tako urejenih površin.

- Na nekaterih poljih zaradi imperativa akcije za pridelavo pšenice ni bila upoštevana možna in sicer predvidena sadjarska pridelava zato se je drenaža izvajala na osnovi potreb poljedelstva in ne sadjarstva.

- Slabo splanirane in izravnane površine.

Tudi na ravninskih predelih pri planiranju niso bile izravnane mikrodepresije, kar bi sicer omogočilo površinski odtok odvečnih voda. Čeprav je bilo število ur strojnega dela za ta dela omejeno, tudi te niso bile učinkovito izkoriščene.

- Premalo znižane poti na spodnji strani poljin.

Po izravnavi poti in utrditvi se je višina le - teh dvignila in danes poti zapirajo odtok odvečne padavinske vode iz parcel in s tem na teh predelih ob poteh prihaja do uničenja posevkov ali odmiranja sadovnjakov.

Projektna dokumentacija teh okoliščin ni predvidela, izvajalci del pa med izvajanjem zaradi omejenih sredstev in napetih rokov za izvedbo niso hoteli upoštevati pripomb pospeševalne službe ob izvajanju teh del.

- Vsi gradbinci niso bili usposobljeni in primerni za izvajanje hidromelioracij. Ob teh delih je namreč potrebno upoštevati tudi tla kot rastišče rastlin in z njimi primerno ravnati.

- Pomanjkljiv nadzor nad izvajanjem del.

Zaradi tako velikega obsega del, ni bilo mogoče izvajati kakovostnega nadzora, terenski delavci investitorja pa so imeli premajhne pristojnosti. Nadzor bi morali izvajati najbolj izkušeni strokovnjaki, ne pa pripravniki.

- Premajhno vključevanje nekaterih dobrih poznavalcev terena (kmetijskih strokovnjakov in kmetijskih pridelovalcev) pri pripravi dokumentacije in izvajanju del.

- Hitro in učinkovito izvajanje komasacij.

Komasacijski postopki bi se morali pričeti že pred izvajanjem hidromelioracijskih del, vendar so ponekod kasnili. Zaradi vseh pomanjkljivosti pri izvedbi del, so bili močno otežkočeni komasacijski postopki, ki v večini primerov do danes zaradi pritožb in tožb še niso zaključeni. Precejšnji del krivde nosi tudi izvajalec komasacij saj so bili kadri med izvajanjem le - teh enkrat do dvakrat zamenjani pa tudi ker niso upoštevali stališč in priporočil melioracijskih odborov

Slabo pripravljeno dokumentacijo ponovne razdelitve parcel bi morali na novo izdelati in s tem stanje ažurirati, ne pa reševati veliko število pritožb, ki jih do danes še niso uspeli razrešiti.

- Vetrozaščitni pasovi.

Ponekod so bili predvideni a ne posajeni, drugod so bili posajeni a v večini primerov niso zrasli tudi zaradi slabega odnosa do teh dreves. Ob urejanju vodotokov ni bilo mogoče zadržati drevja ob njih, bi se pa dalo z drugačnim vzdrževanjem dokaj hitro vzgojiti vetrozaščitne pasove ob potokih kjer drevesa najbolj hitro tudi rastejo.

Košnjo strug bi morali izvajati le enostransko (eno brežino !), na drugi pa bi že v nekaj letih dobili kvaliteten vetrozaščitni pas, ki ne bi bistveno vplival na pretok v potokih.

Ne želimo, da bi navajanje problemov, ki so spremljali izvajanje melioracij in komasacij v Vipavski dolini izzvenelo kot očitek ali zavračanje takšnih posegov, temveč naj bo vodilo načrtovalcem, investitorjem in izvajalcem takšnih posegov pri nadaljnjem delu.

Izvajanje hidromelioracij ne bi smela biti enkratna akcija, temveč opravilo, ki poteka stalno in v določenem obsegu kontinuirno

Moratorij na izvajanje hidromelioracij, ki velja od leta 1990 je prav tako škodljiv in nesmiseln kot kampanjsko izvajanje teh del v odvisnosti od dnevne politike.

Dokumentacija mora biti dobro premišljena in pripravljena ter usklajena s poznavalci terenskih razmer in kmetijskimi pridelovalci, upoštevati pa je potrebno tudi varovanje naravne in kulturne dediščine.

Želeli bi poudariti, da kulturna krajina niso kmetijske površine v zaraščanju, temveč si kot tako predstavljamo lepo vzdrževane in obdelane kmetijske površine, ki območju lahko prinašajo tudi blagostanje.

Hidromelioracije in komasacije so bile v Vipavski dolini in njen gospodarski razvoj nujne, da se ohrani in intenzivira kmetijska pridelava na teh površinah, ter da je ta pridelava za dane razmere tudi čimbolj donosna.

EKOLOŠKE POSLEDICE UKREPOV IN POSLEDICE NA KULTURNI IN NARAVNI DEDIŠČINI.

1. Posledice na naravni dediščini

Pri obravnavi hidromelioracijskih posegov v Vipavski dolini je potrebno predstaviti tudi posledice, ko so jih ti posegi pustili na naravni in kulturni dediščini.

Danes je splošno poznano, da je urejanje novih agrarnih kompleksov velik poseg v naravo. V večini primerov nastajajo iz naravnih, največkrat gozdnih ali močvirnih ekosistemov s posegi, ki spreminjajo fizikalno - kemične parametre okolja. Pri tem prihaja do **biocenotskih in krajinskih sprememb** z vrsto oporečnih posledic katerih obseg in stopnja sta odvisni od strukture prostora in stopnje posega. Prva skupina sprememb se kaže v zmanjšanju števila rastlinskih in živalskih vrst, posledica česar je bistveno zmanjšana biološka pestrost. To zmanjšuje prostorsko pestrost kar nadalje znižuje vizualno vrednost krajinske podobe.

Novo nastali agrarni ekosistemi so zaradi naštetih sprememb neuravnoteženi, labilni in upravičeno imenovani kulturna stepa.

Vzdrževanje takih sistemov je lahko le umetno z dodajanjem umetnih gnojil in kemičnih zaščitnih sredstev, kar pa je eden od poglavitnih virov onesnaženja sodobnega sveta. Poseben problem predstavlja namakanje in v zvezi s tem gradnja akumulacij za zagotavljanje potrebne vode, zlasti pa neposredno črpanje podtalne vode, kar ima lahko neslutene negativne posledice.

Zaradi pomena naravnih ekosistemov kot tudi kmetijske proizvodnje so najustreznejše pretehtane kompromisne rešitve. Možnosti za to so in temeljijo na dobrem poznavanju in enakovrednem obravnavanju vseh danosti prostora ter v interdisciplinarnem sodelovanju strokovnjakov različnih strok. Vse to je bilo v primeru urejanja Vipavske doline izrazito pomanjkljivo.

Vipavska dolina je bila zaradi ugodne geološke podlage in geografske lege ter mediteranskega vpliva vedno bolj ali manj agrarno usmerjena. Zanja so bile značilne manjše agrarne površine omejene z značilnimi živicami avtohtonega rastlinja, ki so dajale zavetje pred močno burjo obenem pa označevale parcelne meje.

Kmetijski pridelovalci v dolini so v glavnem obdelovali le tista zemljišča, kjer je bil pridelek najboljši. Zato so bile neobdelane površine prepuščene naravnemu razvoju vselej bolj ali manj prisotne. Več jih je bilo ob reki Vipavi, predvsem tam, kjer je reka občasno poplavljala.

Te z značilno vegetacijo zaraščene površine, so se spajale s tistimi ob mrtvicah, mrtvih in stranskih rokavih, ki jih je reka Vipava ustvarjala zaradi nizkega padca in ravninskega toka.

Za spodnji del reke so značilni okljuki ali meandri, ki so na srečo, kljub urejevalnim posegom ostali ohranjeni.

Brežine reke Vipave je od izvira do izliva kakor tudi na njenih pritokih poraščal bolj ali manj gost sklop vegetacije, ki se je ponekod razširjal v poplavne loge.

Vsi ti predeli so bili vegetacijsko in favnistično izjemno bogati biotopi. Obrežni predeli so bili življenski prostor ptic, med njimi tudi ogroženih (vodni kos, vodomec, mala bela čaplja).

Žal točnih podatkov o flori in favni (z izjemo ihtiofavne reke Vipave) ni, zato ne vemo kaj vse so regulacijski posegi za vedno uničili. Vse to, ter tisto kar so domačini namenoma gojili, kot na primer vrste malih vrb ob potokih ali stare hraste na poljih in še kaj, je dajalo dolini značilno podobo, ki je danes ni več.

Leta 1982 je bila služba za varstvo naravne in kulturne dediščine postavljena pred nalogo, da ob uresničevanju gospodarskih ciljev v Vipavski dolini zagotovi varstvo naravne in kulturne dediščine. Pred tem so bila dela na nekaterih velikih kompleksih (Vipavsko, Ajdovsko, Šempasko in Lijaško polje) že zaključena. V normalnih razmerah bi sodelovanje snovalcev hidromelioracij in varstvene službe moralo potekati že v fazi planiranja in usklajevanja na osnovi predhodnih analiz.

Zaradi vnaprej določenega obsega in sorazmerno hitrega izvajanja potrebnih zemeljskih del nam je bil na razpolago le čas v lokacijskem postopku, kjer smo sodelovali ne kot stranka v postopku, temveč le kot posredovalci neobveznega mnenja k predvidenim posegom.

Glede na to, je bilo možnosti za uveljavljanje zahtev in pogojev malo. Ker potrebnih analiz ni bilo, je bila osnovna naravovarstvena zahteva ohrajanje čim več obstoječih vegetacijskih sestojev in nekaterih, predhodno določenih predelov reke Vipave in njenih pritokov.

Rezultati prizadevanj so bili ponavadi bistveno manjši od naravovarstvenih zahtev zaradi

- neustrezno zastavljenega projekta kompleksne ureditve Vipavske doline (parcialna obdelava s pomanjkljivim upoštevanjem naravnih danosti)
- neupoštevanja usklajenih zahtev in pogojev in malomarnosti pri izvajanju del
- nedokončanja del po izdelani projektni dokumentaciji predvsem v zaključni fazi ureditev

kar pomeni, da v večini primerov izdelani in usklajeni zasaditveni načrti nikoli niso bili izvedeni.

Danes 10. let po posegih je slika Vipavske doline nekoliko drugačna, Marsikje je narava sama poskrbela za izboljšanje stanja in na videz odpravila škodo. Predeli, ki niso obdelani se zaraščajo, prav tako brežine potokov in reke Vipave. Takim predelom je nujno zagotoviti obstoj in nadaljnji naravni razvoj. Prav tako je potrebno ohranjati zaraščajoče površine.

Vzdrževalne posege melioracijskih jarkov je nujno pretehtano izvajati in določiti njihov obseg skupno z naravovarstveno službo.

Kljub vsemu bodo neizbrisni sledovi drastičnih posegov ostali. Kolikšne so pravzaprav vse posledice, predvsem na flori in favni pa, žal, ni mogoče oceniti. Tisto kar lahko zaznamo je le, da nekdanje pestrosti narave, ki je dajala tej dolini posebno privlačnost, ni več.

Danes je Slovenija pred izvedbo nacionalnega programa namakanja. Številne negativne izkušnje v svetu dokazujejo, da je tak projekt potrebno izpeljati pretehtano, predvsem pa na podlagi vsestranske presoje v luči dolgoročnih posledic.

2. Posledice na kulturni dediščini

Z melioracijskimi posegi je prizadeta in uničena predvsem arheološka dediščina, zato se bomo v tem izvajanju omejili le na oceno škode nanjo.

Splošno in dovolj znano je, kako pomembna je bila Vipavska dolina od nekdanj kot najlažji in najbližji prehod v Južni Evropi.

Kulturni stiki med Apeninskim in Balkanskim polotokom, ki so potekali preko nje v vseh zgodovinskih obdobjih, so puščali določene sledove tudi v dolini in na njenih obrobjih.

Večine od njih danes še ne poznamo, saj nam tehnologija zadnjih dvajsetih let šele kaže, kaj vse je možno raziskati s povsem nedestruktivnimi metodami, saj predstavljajo n.pr. že sama arheološka izkopavanja uničenje najdišča. Le nekaj malega je bilo okvirno znano in to predvsem povezano z antičnim obdobjem : potek itinerarske Rimske ceste iz Akvileje preko Ajdovščine v Emono in posamezne točke poselitve, z njo povezane.

Okvirno domnevana je bila rimska centuriacija akvilejskega a g r a, ki pa ni bila raziskana, saj zanjo nikoli ni bilo sredstev.

Agromelioracije so največjo škodo v tej smeri povzročile s popolnim brisanjem nekdanjih parcelnih in naravnih mej, s spreminjanjem obstoječih potekov vodotokov pa tudi osnovo za takšno raziskavo. Kartografske podlage in obstoječi aeroposnetki morajo biti potrjeni z izmerami v naravi, kar je za Vipavsko dolino po melioracijah za vedno izgubljena možnost.

Arheološki nadzori so bili pri melioracijah že s samim načinom masovnega oranja in takojšnjega zasipavanja povsem onemogočeni, če ne govorimo posebej o tedanji popolni ignoranci arheoloških zahtev, saj naš Zavod ni bil niti stranka v postopku.

Nekaj malega sledov, napaberkovanih pri ogledih , ki smo jih opravili na lastno pest, nam najbolje kaže, da je bilo uničenega marsikaj, kar bomo lahko le obžalovali kot izgubo celotnega naroda; koliko in kaj, pa ne bomo več mogli izvedeti.

Tudi s programi namakanja se v dolini lahko zgodba ponovi - globoki jarki za cevovode namakalnega sistema bodo posegali tudi v doslej še neprizadete površine.

Zato upravičeno posebej opozarjamo, da brez arheoloških spremljevalnih nadzorov in možnosti dokumentacije najdišč ne sme biti opravljen nikakršen izkop.

OPTIMIZACIJA UPRAVLJANJA IN GOSPODARJENJA S PROSTOROM

Za našo Državo je v sestavku opisana nedvomno enkratna akcija, pri kateri je glavnina operativnih posegov trajala le 3 do 5 let.

Posledično je akcija združila v delo veliko skupino strokovnjakov različnih usmeritev iz celotne Slovenije, pa tudi izven nje. Ustvarila je osnovo za razvoj agrokompleksa velikega pomena za območje, ki je bilo zaradi mejnega položaja v preteklosti vedno manj razvito in zapostavljeno, tako v pogledu gospodarskih možnosti in temu vezano tudi v pogledu kadrovskega zmogljivosti.

Z usmeritvijo v Evropo, prilagajanjem njeni zakonodaji in sistematičnim povezovanjem s sosednjo državo Italijo pa je lahko ravno ta veliki projekt in na tem območju postal ustrezni poligon na katerem se s primerjavo dosežkov na podobnih kompleksih izven naših meja pridobivajo izkušnje in kalijo bodoči upravljalci živeči na tem območju, ki so od njega tudi odvisni.

Ustvaritev pogojev za prilagajanje neizprosni tržni ekonomiji, je v akciji, ki bi v normalnih razmerah trajala najmanj 15 do 20 let, ob imperativu usposobitve čimvečje površine zemljišč za intenzivno kmetijsko proizvodnjo s še utemeljivimi finančnimi sredstvi in zato postavljenimi limiti sredstev, botrovala številnim napakam in nedoslednostim.

Napeti roki za izvedbo in pritiski na izvajalce so bili za te napake vedno pravi in utemeljiv izgovor kar velja prav posebej tudi za neocenljiv vpliv visoke inflacije, ki je veljala v času izvajanja projekta in je bila zato tudi razlog marsikateremu manj ustreznemu ravnanju.

Namenoma smo posameznim sestavkom zato pustili praktično nespremenjeno vsebino z željo, da bi negativne izkušnje, ki so na posameznih mestih izpostavljene tudi nekoliko enostransko, kar je ob nepoznavanju celotnega obsega aktivnosti in implikacij, ki iz raznovrstnosti opravil izhajajo, razumljivo, dosegle svoj željeni namen in cilj.

Le - ta je kljub različnosti pogledov in interesov skupen vsem. Imeti zdravo, raznoliko in s tem prijetno okolje, ki posameznika in celotno družbo bogati v materialnem in tudi duhovnem pogledu pri tem pa **ustvarja ustrezno dediščino za naše zanamce od katerih imamo to okolje**, kot že tolikokrat utemeljeno, **na posodo**.

Sestavki pričajo o poštenosti in resnosti delovanja Institucij in posameznikov v njih, zato posebnih priporočil na tem mestu skoro ne gre posebej ponovno navajati in izpostavljati.

Vsaki instituciji je le podati možnosti, in pri tem mislimo tudi in predvsem na ustrezna razumna sredstva, da svoje poglede in znanje uveljavijo v enakovrednem usklajevanju v postopkih nadaljnje graditve sistema.

Le - ta je praktično na dobri poti optimizirane izgradnje in delovanja, predvsem pa upravljanja za Vipavsko dolino jutrišnjega dne, ki smo jo v začetnih aktivnostih že pred dvema desetletjema imenovali vrt Slovenije.

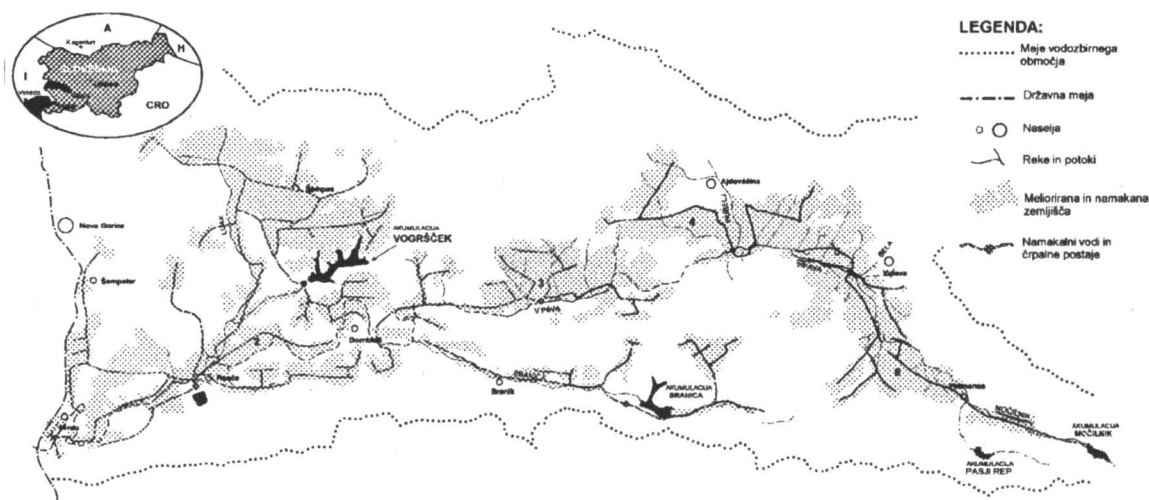
Brez oklevanja zato menimo, da ji kljub izrečenim dobronamernim grajam, to vlogo po nakazanih izkušnjah lahko tudi v celoti ponovimo in s tem potrdimo.

Pri tem je potrebno z ustreznimi argumenti doseči, da se **prekliče in ukine krivičen in škodljiv moratorij na izvajanje melioracij**, samo akcijo urejanja kmetijskih zemljišč v Vipavski dolini pa smelo in sistematično, z že razvitim sodobnim pogledom **zadržanega razvoja**, z vso potrebno strpnostjo in interdisciplinarnim delom tudi s čisto vestjo nadaljevati.

Izdelana dokumentacija in prizadevanja, ki so zaradi omejenih sredstev in limitov porabe ostala na pol poti, je vendarle dovolj dobro zastavljena, da s pomočjo novih pogledov in spoznanj, na tem prostoru s primerjavo s pozitivnimi dosežki v

razvitejših družbah dosežemo optimizacijo urejenosti in upravljanja tega dragocenega dela naše domovine.

Na koncu navedimo še ključne besede, ki jih lahko povzamemo iz opisane izkušnje :
sodelovanje, optimizacija, kompromisno delovanje !



Slika 1. : Generalni pregled planiranih in delno izvedenih ureditev v Vipavski dolini

OSNOVNE ŠTUDIJE IN PROJEKTA DOKUMENTACIJA

- Vodnogospodarski načrt za reko Sočo in Timavo (PNZ, Ljubljana 1958)
- Vodnogospodarske osnove Vipavske doline (ZVG SRS, Ljubljana 1963)
- Namakanje Spodnje Vipavske doline (ZVG SRS, Ljubljana 1964)
- Idejni projekt za hidrosistem Spodnje Vipavske doline (ZVG SRS, Ljubljana 1965)
- Študija obrambe pred poplavami mesta Vipava (ZVG SRS, Ljubljana 1966 in 1968)
- Hidravlična študija reke Vipave (ZVG SRS, Ljubljana 1968)
- Možnosti urejanja kmetijskih zemljišč za intenzivno kmetijsko proizvodnjo v Vipavski dolini (VGP Soča, Nova Gorica 1974)
- Študija namakanja Vipavske doline (NIVO - Projektinženiring, Ljubljana 1979)
- Vodnogospodarske osnove Vipavske doline za intenzivno kmetijsko proizvodnjo (VGI, Ljubljana 1979)
- Ureditev reke Vipave (VGI, Ljubljana 1982)
- Valorizacija kmetijskega prostora Vipavske doline (BTF, Univerza v Ljubljani, 1983)
- Investicijski programi za vodnogospodarske in kmetijske ureditve v Vipavski dolini (VGP Soča, Nova Gorica; Kmetijski kombinat Vipava, Šempeter pri Gorici, 1976 do danes)
- Hidropedološke študije za kmetijske melioracije v Vipavski dolini (BTF, Univerza v Ljubljani; Institut za hidropedologijo, Zagreb; 1976 do danes)
- Projekti za urejanje Vipave vzdolž njenega toka (VGI, Ljubljana 1981 - 1983)
- Namakalni sistem v Vipavski dolini (VGI, Ljubljana 1985)

- Projekti za ureditev vodotokov v Vipavski dolini (VGP Soča, Nova Gorica; VGP Drava - Mura, Maribor; VGP Hidrotehnik, Ljubljana; NIVO Projektinženiring, Ljubljana, 1974 - 1985)
- Projekti za vodne akumulacije v Vipavski dolini (VGP Hidroinženiring, Ljubljana; VGI, Ljubljana, 1979 - 1987)
- Projekti za drenažo in urejanje kmetijskih zemljišč v Vipavski dolini (VGP Soča, Nova Gorica; NIVO Projektinženiring, Ljubljana; VGP Drava - Mura, Maribor; Hidroinženiring, Ljubljana; 1974 - 1985)
- Projekti za namakalni sistem v Vipavski dolini (Projekt , Nova Gorica; Proces, Ljubljana, 1987 do danes)

Opomba : Sestavek je bil posredovan in objavljen v gradivu 6. Mednarodne delavnice ICID Drenaža in okolje, ki jo je organiziral Slovenski nacionalni komite ICID za namakanje in odvodnjo v Cankarjevem domu v Ljubljani, aprila 1996 , str. 148 - 155